

[Λίνα Στεργίου]

Το Πραγματικό και το Ιδεατό¹

Το Πραγματικό και το Ιδεατό και η συνακόλουθη αίσθηση του μέτρου, τόσο ως κοινωνικά αγαθά όσο και ως χωρικές ποιότητες, διαφωτίζουν ένα καίριο πλαίσιο κατανόησης του ζητήματος της σημερινής κρίσης που εκτός από οικονομική είναι και κρίση αξιών. Δεν θα αναφερθώ στη στάση της διανόησης σήμερα, ούτε αν η διανόηση βρίσκεται και αυτή σε κρίση. Θα αναπτύξω τις έννοιες Πραγματικού και το Ιδεατού, πώς αυτές εκφράζονται στο χώρο, και ειδικότερα τον αστικό χώρο της Αθήνας το 19^ο αιώνα και τη μεταπολεμική περίοδο ως σήμερα, αλλά και πώς οι έννοιες αυτές σκιαγραφούν εκδοχές της συλλογικής μας ταυτότητας. Θα καταδείξω πώς ζητήματα συλλογικής ταυτότητας είναι αλληλένδετα με τη μορφή του αστικού χώρου, αλλά και τη διαχείρισή του, αποσκοπώντας να προσφέρω εναύσματα παραγωγής ερμηνειών και διεξόδων από μια παρούσα κρίσιμη καμπή.

Το Πραγματικό και το Ιδεατό στην Αθήνα του δεκάτου ενάτου αιώνα (η αίσθηση μέτρου)

Το Πραγματικό και το Ιδεατό αποτελούν από τη σύσταση του νέου ελληνικού κράτους έννοιες με ιδιαίτερη βαρύτητα, καθώς η μεταξύ τους σχέση εμποτίζει διαχρονικά τα χωρικά, τα κοινωνικά και τα πολιτικά δεδομένα της χώρας. Σε χωρικό επίπεδο το Πραγματικό και το Ιδεατό εντοπίζονται στην ίδια την Αθήνα του δεκάτου ενάτου αιώνα, και ειδικότερα στη σχέση της παλιάς πόλης με τον βράχο της Ακρόπολης που την επισκιάζει με το πηικό και φυσικό του μεγαλείο.² Στην Αθήνα τότε δεν υπήρχαν εμπόδια που να στέκονται ανάμεσα στην Ιστορία και το βλέμμα του περιηγητή. Η μοναδική αυτή χωρική σχέση μεταξύ του Ιδεατού-παρελθόντος και Πραγματικού-παρόντος υπήρξε ένας αποφασιστικός παράγοντας για να αναγνωριστεί ως ο τόπος του ιδεατού παρελθόντος της Ευρώπης. Η Αθήνα βέβαια δεν ήταν μόνο ο συμβολικός του τόπος αλλά και η ακριβής του τοποθεσία.³

Η Ακρόπολις ήταν ο πραγματικός τόπος του Ιδεατού που διατηρήθηκε άθικτος από το περιβάλλον του με αυστηρούς αρχαιολογικούς νόμους-φράχτες και με την υιοθέτηση του χαρακτήρα του πάρκου. Κατά τη διάρκεια του δεκάτου ενάτου αιώνα οι γυμνοί χώροι των αρχαιολογικών τόπων δενδροφυτεύτηκαν συστηματικά, έγιναν έγκλειστοι και ιεροί τόποι τελειότητας, ευδιάκριτες νήσοι

μέσα στο αστικό τοπίο που κατασκεύασαν έναν νοσταλγικό παράδεισο. Καθώς αποσυνδέθηκαν από την καθημερινή ζωή και την πόλη, οι τόποι αυτοί σαφώς σχημάτισαν τον χωρικό πυρήνα της ιδεατής κατάστασης αλλά και την ιδεολογική της πεμπουσία. Σε χωρικό επίπεδο το Πραγματικό και το Ιδεατό συνυπήρχαν αρμονικά ως διακριτές ενότητες.

Το Ιδεατό δεν ήταν μόνο ο τόπος όπου έδραζε το παρελθόν της Ευρώπης, ήταν επίσης και ένα πολιτικό εργαλείο, θεμελιώδες συστατικό της Μεγάλης Ιδέας. Η Μεγάλη Ιδέα επεχείρησε να δυναμώσει τα θεμέλια ενός εύθραυστου νέου «εγώ» του ελληνικού κράτους. Σε αυτήν το παρόν και το μέλλον αναπόφευκτα διαφαινόταν μέσα από το φίλτρο της αρχαιότητας και οι αμοιβαίες πηικές αξίες με την Ευρώπη κατέστησαν την καινούργια αυτή χώρα ως έναν ισότιμο εταίρο. Η Ευρώπη με τη σειρά της καθρέφτιζε μια θετική αντανάκλαση του νέου κράτους, προσδίδοντας μια αίσθηση καθυσυχασμού. Η Μεγάλη Ιδέα, το Ιδεατό σε πολιτικό επίπεδο, ενδυνάμωνε τη νέα εύθραυστη ελληνική ταυτότητα.

Από τον ορισμό του το Ιδεατό είναι ανεπίτευκτο, είναι το αδύνατο να μιμηθεί ή να υπερβληθεί. Παρά ταύτα, βρίσκεται χωρικά σε άμεση επαφή με το Πραγματικό, τη σύγχρονη πόλη της Αθήνας, ένα ζωτικό και πραγματικό συστατικό και μέρος του ελέγχου πραγματικότητας. Το Ιδεατό δεν είχε κυρίαρχο (ή κυριαρχικό) ρόλο στην Αθήνα,

ήταν απλά μέρος της καθημερινότητας, των συνειδητών συλλογικών πράξεων και αποκρίσεων που παρήγαγε δυναμικές σχέσεις με το Πραγματικό ως ίσος εταίρος. Το Ιδεατό αύξανε τη συλλογική αυτοεκτίμηση των Αθηναίων, και κατ' επέκταση των Ελλήνων, μετρημένα.

Η ισορροπία και κοινή συναίνεση ανάμεσα στο Ιδεατό και το Πραγματικό διατηρείτο με την υιοθεσία του μέτρου. Το μέτρο δεν ήταν αναγκαία μια ακλόνητη ποιότητα. Ήταν μια δυναμική ισορροπία ανάμεσα σε δύο αντίθετα που έφερε μια θετική αξία (κοινωνική και χωρική) η οποία προβαλλόταν και πάνω σε αντικείμενα. Επίθετα όπως «απλός» και «εύτακτος» χρησιμοποιούνταν εκτεταμένα στην αξιολόγηση σχεδίων πόλεως κατά τη διάρκεια του δεκάτου ενάτου αιώνα.⁴ Ενώ κτίρια, όπως αυτό της Ακαδημίας (1858), επαινέθηκαν ως ηθικά και ωραία, για την ισορροπία που παρουσίαζαν ανάμεσα στο πραγματικό και το καλλιτεχνικό.

Από την άλλη πλευρά, μια σαφώς μεγαλύτερη αισιοδοξία αλλά και ένα παραλήρημα προτροπών ανιχνεύεται ανάμεσα στους Έλληνες που ζούσαν εκτός των συνόρων της Ελλάδος. Επευφημούσαν την Αθήνα ως αντάξια πρωτεύουσα της μεγάλης Ελλάδος, το όνειρο τόσων γενεών,⁵ ή αναζητούσαν πώς η Αθήνα θα γίνει η πιο όμορφη πόλη του κόσμου.⁶ Φαίνεται, λοιπόν, ότι σε αντίθεση με τους ξενιτεμένους ομόλογούς τους, οι Έλληνες που ζούσαν στην πατρίδα προσέγγιζαν την πραγματικότητα με τρόπο

χαρακτηριστικό. Παρά την ταχύτατη ανάπτυξη του νέου κράτους που θα δικαιολογούσε κάθε άμετρη έκφραση, το μέτρο και η εγκράτεια χαρακτήριζαν τις πτυχές της ζωής τους.

Εκτός αυτού το μέτρο αποτελούσε μια σαφή πράξη συμβιβασμού και συμφιλίωσης. Αντικατόπριζε την ευρύτερη ανάγκη για συμφωνία ανάμεσα στις αντίθετες και αντιφάσκουσες ιδιότητες των Ελλήνων. Ο Κωστής Παλαμάς υπογράμμισε και ενστερνίστηκε το πλήθος των αντιθετικών δυνάμεων που διαμόρφωσαν την Ελλάδα και τους ανθρώπους της και έφερε στη μνήμη το «παλικάρι» που ενσάρκωνε για τον ίδιο ο Διγενής Ακρίτας, ο μυθικός γιος Άραβα πατέρα και Ελληνίδας μάνας, ο οποίος όφειλε τις υπερφυσικές δυνάμεις του στη συνένωση των δύο φυλών.⁷ Για το λόγο μιας συμφιλίωσης, η κρίνουσα συνείδηση των Ελλήνων δεν παρενέβαινε όταν οι κρίσεις ήταν μόνο ελαφρώς προς όφελος του Πραγματικού ή του Ιδεατού, διότι στόχος της ήταν η εξασφάλιση της ειρηνικής τους συνύπαρξης. Όταν οι αποφάσεις έρρεαν φυσιολογικά, υπήρχε μια τονισμένη θετικότητα που προβαλλόταν⁸ στα αντικείμενα γύρω τους. Όταν υπήρχαν διαφωνίες ένιωθαν ανησυχία που εξωτερικευόταν με οδύνη πάνω στο αντικείμενο που για εκείνους αντιπροσώπευε την αιτία για την κατηγορία που επέρριπτε η συνείδησή τους. Κτίρια επακολούθως έφεραν το στίγμα των αρνητικών χαρακτηρισμών ή γίνονταν στόχοι πικρόχο-

λων σχολίων. Παράδειγμα τέτοιων σχολίων ήταν το οικτροφείο του Αρσάκειου Παρθεναγωγείου στην Αθήνα (1845), για το οποίο ο αρθρογράφος αναρωτιέται γιατί να χτιστεί ένα τόσο κολοσσιαίο κτίριο στην Ελλάδα. Θα ήταν καλύτερα αν οι διαχειριστές περιορίζονταν και είχαν κτίσει ένα απλό, φθινό κτίριο. Ο σκοπός της Εταιρείας είναι η εκπαίδευση ψυχών γένους θηλυκού και όχι να κοσμήσουν την πρωτεύουσα με κτίρια.⁹ Παρομοίως το κτίριο της Ακαδημίας Αθηνών (1858) έγινε στόχος παραπόνων και ειρωνείας, διότι η Ελλάδα δεν διέθετε πλοία ούτε στρατό ούτε δρόμους, αλλά σύντομα θα διαθέτει Ακαδημία.¹⁰

Αρκετές φορές θα μπορούσε να συμπεράνει κανείς ότι κατά τον δέκατο ένατο αιώνα οι Έλληνες ήταν παράλογοι στις αξιολογήσεις τους. Όμως ο απώτερος σκοπός δεν είναι να υπερισχύσει το Πραγματικό ή το Ιδεατό, οι ρεαλιστικές συνθήκες ή οι υψηλές καλλιτεχνικές αξίες, αλλά η κοινή συναίνεση. Αυτό επιτελείτο ευκολότερα ακολουθώντας μια τριτομμένη μέθοδο, αποφεύγοντας κάθε τι που μπορεί να δημιουργήσει αντιρρήσεις και διατηρώντας την ομοιογένεια. Αυτό δημιουργούσε καταστάσεις μέτρου που αντικατοπτρίζονταν στην κοινωνία και το χώρο.

Συμπερασματικά, κατά τον δέκατο ένατο αιώνα το Ιδεατό ήταν μέρος της καθημερινότητας των Ελλήνων, όλων των συναισθανόμενων πράξεων και αποκρίσεών τους. Ως τοιοῦτο, παράγαγε ως ίσος εταίρος δυναμικές αντιφάσεις με το Πραγματικό. Το μέτρο ήταν χαρακτηριστικό των

απόψεων όσο και του χώρου, λειτουργούσε δηλαδή τόσο στο χωρικό όσο και στο κοινωνικό επίπεδο, και παράγαγε μια πόλη συνεσταλμένη που μπορούσε να αντανakλάσει πίσω στους πολίτες της μια θετική ταυτοποίηση της από κοινού συναίνεσης του Ιδεατού και του Πραγματικού. Το μέτρο ήταν το αποτέλεσμα από τη καθημερινή και άμεση σχέση με το αφάνταστα υψηλό πρότυπο των αρχαίων μνημείων, τα απομεινάρια ενός πολιτισμού εξέχοντα ανάμεσα στους άλλους, καθώς αυτός βίωνταν σε χρόνο ενεστώτα. Ήταν εξέχουσας σημασίας για τους Έλληνες να διατηρήσουν το μέτρο, καθώς ασυνείδητα αυτό φύλαγε τη συλλογική τους ταυτότητα, ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα σύγχυσης του νεοδημιουργηθέντος ελληνικού κράτους-έθνους.

Το Πραγματικό και το Ιδεατό στη μεταπολεμική Αθήνα (η προσχηματική υιοθέτηση του μέτρου) και στην Ολυμπιακή Περίοδο (η υπέρβαση του μέτρου)

Από το 1951 έως το 1971 ο αστικός πληθυσμός της Ελλάδος διπλασιάσθηκε, ένας στους τρεις εσωτερικούς μετανάστες εγκαταστάθηκε στην αστική περιοχή των Αθηνών, και στην περίοδο αυτή ο πληθυσμός της πόλης αυξήθηκε από 1,3 σε 2,5 εκατομμύρια. Σύμφωνα με έναν υπολογισμό, ο ρυθμός αστικοποίησης στην Ελλάδα κατά

την περίοδο αυτή ξεπέρασε κάθε άλλη περιοχή του κόσμου εκτός από τη Νότια Αμερική.¹¹ Στο αστικό τοπίο της Αθήνας, το Πραγματικό, επιφορτισμένο με τις νέες απαιτήσεις και ανάγκες που ακολούθησαν την αλματώδη ερήμωση της επαρχίας πορεύτηκε κατά τη μεταπολεμική περίοδο σε μια βίαιη και άναρχη αστικοποίηση. Το 1963 το ξενοδοχείο Χίλτον όρθωσε το επιβλητικό του ανάστημα στο αθηναϊκό αστικό τοπίο προκαλώντας οργισμένες αντιδράσεις: ήταν αλαζονικό και προσβλητικό προς την Ακρόπολη, η παρουσία του ήταν τερατώδης.¹²

Όμως και πριν από το Χίλτον, η ανέγερση επαύρου κτιρίου ιδιοκτησίας Γιάνναρου επί της πλατείας Συντάγματος το 1917 (ξεσηκώνοντας αντίστοιχη με το Χίλτον θύελλα διαμαρτυριών, λόγω των αρνητικών επιπτώσεων που προξενούσε στο τοπίο της πόλης και ιδιαίτερα στην απρόσκοπτη θέαση του βράχου της Ακρόπολης) έγινε η αφορμή να θεσπιστούν, το 1922, μέγιστα ύψη ανά τομέα της Αθήνας, ενώ με ειδικές ρυθμίσεις ορίστηκαν τα ύψη για τις περιοχές που γειννιάζαν με αρχιτεκτονικά μνημεία.¹³ Και σε καμία περίπτωση οικοδόμημα δεν θα μπορούσε να υπερβαίνει τα 26 μ., περίπου οκτώ ορόφους, ύψος μικρότερο από εκείνο του Χίλτον. Γίνεται πλέον σαφές ότι ο χώρος του Ιδεατού, ο βράχος της Ακρόπολης και οι αρχαιολογικές νήσοι, σταδιακά υποβαθμίζεται σε σχέση με το ρόλο που διαδραμάτιζε σε χωρικό επίπεδο στην πόλη του δεκάτου ενάτου αιώνα. Έτσι η εξέλιξη αυτή

-που εντάθηκε με τη μεταπολεμική αστικοποίηση - διαμόρφωσε μια νέα σχέση μεταξύ αυτού και του Πραγματικού.

Το Πραγματικό, από τη θέση που κατείχε ως μέρος ελέγχου της πραγματικότητας, ίσος και ενεργός εταίρος του Ιδεατού, υπερίσχυσε. Και η απαίτηση του μέτρου, ως αποτέλεσμα μιας δυναμικής ισορροπίας ανάμεσα στις αντίρροπες αυτές δυνάμεις και για το σκοπό μιας από κοινού συναίνεσης, έγινε πλέον πρότυπο κενό. Ελλείπει κάποιου Ιδεατού με το οποίο το Πραγματικό να συσχετισθεί ισότιμα, η συλλογική απαίτηση για μέτρο ικανοποιήθηκε, αλλά μόνο προσχηματικά. Το μέτρο δημιούργησε και ταυτίστηκε με αντικείμενα «αρκούντως καλά», τις πολυκατοικίες. Επίσης ο τρόπος που επιτεύχθηκε, με την «αρκούντως καλή» πολυκατοικία αλλά και τη συνεχή εξάπλωση και επανάληψή της, χρήζει περαιτέρω ερμηνείας:

Η πολυκατοικία -παρόλο που στην Αθήνα του μεσοπολέμου υπήρξε σύμβολο προόδου- επέσυρε πάνω της, κατά τη μεταπολεμική περίοδο, έντονα επικριτική στάση ενώ εξαπλωνόταν στο αστικό τοπίο. Οι αντιδράσεις στην ανέγερση των πολυκατοικιών εμφανίστηκαν τη δεκαετία του 1950 και κορυφώθηκαν τη δεκαετία του 1970 ως γενικευμένη κατακραυγή για την γκρίζα Αθήνα, την άσχημη τσιμεντούπολη. Ήταν μόλις το 1958 όταν γράφτηκε ότι οι πολυκατοικίες είναι απλά τοίχοι για ένα εισόδημα, και αυτοί οι τοίχοι είναι η καμπάνα που αναγγέλλει το θάνατο

της Αθήνας ως χωριό. Σε μια μεγάλη πόλη μπορεί κανείς να βυθισθεί και να χάσει την ταυτότητά του¹⁴. Ο τύπος αυτός κτιρίου όμως επικράτησε στο αστικό τοπίο. Και οι λόγοι, με πραγματιστικούς όρους, εντοπίζονται στην εισαγωγή του θεσμού της οριζοντίου ιδιοκτησίας (το 1929), τη κτιριακή νομοθεσία και την εισαγωγή του πρώτου Γενικού Οικοδομικού Κανονισμού (επίσης το 1929), το σύνολο των ειδικών μέτρων και διατάξεων που έλαβε η πολιτεία στον πολεοδομικό χώρο της Αθήνας, καθώς και στην ανάγκη επίλυσης του στεγαστικού προβλήματος. Όμως δεν μπορούμε να διαχωρίζουμε το αίτιο από το αιτιατό. Πιο διαφωτιστική ερμηνεία παράγει η ανάλυση του τελικού αποτελέσματος που εμπεριέχει το σύνολο των γεγονότων χωρίς χρονική ακολουθία: αυτά από τα οποία το φαινόμενο παράχθηκε και αυτά που το ίδιο ενδυνάμωνε. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν μια αέναη επανάληψη της πολυκατοικίας με μια διαρκώς εντονότερη επικριτική στάση γι' αυτή. Γιατί συνέβαινε αυτό; Η Επανάληψη, μέσα από μια παραλληλία με σχετικό όρο από το χώρο της ψυχανάλυσης,¹⁵ διευκολύνει στην αναζήτηση ενός λόγου που οδήγησε στη δυσάρεστη αυτή εμπειρία που δεν είναι άλλη από την εξάπλωση της πολυκατοικίας.

Για την αποσαφήνιση του λόγου αυτού της Επανάληψης θα αναφερθώ στην έννοια του ειδικτού (object), όπως την αναπτύσσει η Julia Kristeva: Ειδικτός είναι κάτι που έχει απορριφθεί, από το οποίο όμως δεν αποχωρίζε-

ται κανείς ούτε προστατεύεται. Το υποκείμενο, αποκαμωμένο από άκαρπες προσπάθειες να ταυτοποιηθεί με κάτι εξωτερικό, [...] το αδύνατο καθιστά την ίδια την ουσία του που δεν είναι καμία άλλη πέραν του ειδικτού.¹⁶ Αν κατά το δέκατο ένατο αιώνα συντελέστηκε μια εύθραυστη ύφανση μιας διάθεσης για νόημα, το ειδικτός, αντιθέτως, την περίοδο αυτή κάλεσε προς το μέρος όπου το νόημα κατέπιπτε. Η έλλειψη νοήματος ως αίτιο της ανεπιθύμητης εξάπλωσης της πολυκατοικίας στο αστικό τοπίο είναι μια ερμηνεία που οφείλουμε να λάβουμε υπόψη. Η Επανάληψη ήταν τρόπος να εντοπιστεί και να κατασκευαστεί έννοια/σημασία, σε μια περιοχή όπου τα όρια συντίθονταν.¹⁷ Η δημιουργία σημασίας υπήρξε δύσκολη, αφού το Ιδεατό εκτοπισμένο από το επίπεδο της καθημερινής πραγματικότητας μεταφέρθηκε σε ένα άλλο επίπεδο και ρόλο κριτή, και επιπλέον απαίτησε την υπεροχή του πάνω στο Πραγματικό. Η αποστολή αυτή δεν ήταν μόνο δύσκολη, ήταν αδύνατη, και ελλόχευσε ενοχή ανυπόφορη.

Συμπερασματικά, κατά τη μεταπολεμική περίοδο ως το 1990 και την Ολυμπιακή περίοδο, το μέτρο που κάποτε δρούσε ως τρόπος εξισορρόπησης των πραγματικών συνθηκών με τις επιθυμητές, τώρα δημιούργησε «αρκούντως καλά» αντικείμενα, τις πολυκατοικίες, που καθόρισαν τη νέα αστική επέκταση. Ο νέος αυτός τρόπος έκφρασης του μέτρου στάθηκε ως κενό πρότυπο, αφού το Ιδεατό είχε

πλέον εξοριστεί. Ήταν εξέχουσας σημασίας για τους Έλληνες να διατηρήσουν το μέτρο, καθώς υποσυνείδητα αυτό φύλαγε τη συλλογική τους ταυτότητα, ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα του ακόμα εύθραυστου ελληνικού κράτους. Το κενό πρότυπο του μέτρου υπήρξε κάτι που οι Έλληνες στάθηκε αδύνατον να χειριστούν αποιελεσματικά. Τόσο πριν και κατά -όσο και μετά- τη στρατιωτική χούντα, οι Έλληνες εμπλάκθηκαν σε μια δίνη συλλογικής ταυτότητας, ενώ η έλλειψη εθνικού οράματος που ενώνει¹⁸ οδήγησε σε μια πολιτική και ιδεολογική ατροφία που αντανάκλασθηκε στον αστικό χώρο. Οι Αθηναίοι, ενώ αποκήρυξαν τη νέα αστική εξάπλωση, συνέχισαν να καταστρέφουν τον παλαιό αστικό ιστό και να αναπαράγουν πολυκατοικίες. Αυτή ήταν μια προσπάθεια να κατασκευάσουν νόημα σε μια περιοχή όπου τα όρια συγχέονταν και η έλλειψη νοήματος επικρατούσε.

Η ισόρροπη σχέση Ιδεατού και Πραγματικού και η απόρροια αυτής της σχέσης -του μέτρου- που καθιερώθηκε με την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους δεν επαναλήφθηκε ξανά, με αρνητικές συνέπειες για την ελληνική συλλογική ταυτότητα. Όμως μόλις πριν και μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004 νέα αστικά έργα και έργα υποδομής, που ξεκίνησαν για τους Αγώνες, παράλληλα με μια νέα αίσθηση αισιοδοξίας για το τι καθιστά τη νέα ελληνική ταυτότητα, αποκάλυψαν το ξεκίνημα μιας διαδικασίας τροποποίησης.

«Αυτή είναι η καινούργια Ελλάδα», είπε η πρόεδρος της Διοργανωτικής Επιτροπής των Ολυμπιακών Αγώνων Αθήνα 2004, Γιάννα Αγγελοπούλου-Δασκαλάκη, στην ομιλία της κατά την τελετή έναρξης. Μια διαφορετική ισορροπία μεταξύ των δύο αυτών εννοιών -Ιδεατού και Πραγματικού- διαμορφώθηκε με τους Ολυμπιακούς Αγώνες και λειτούργησε θετικά ως γενεσιουργός αιτία μιας νέας συλλογικής ταυτότητας ή (τουλάχιστον) αίσθησης συλλογικότητας. Ενώ το μέτρο δεν υφίστατο πλέον ούτε ως συμφιλίωση ανάμεσα στο Πραγματικό και το Ιδεατό ούτε ως κενό πρότυπο, ωστόσο τα Ολυμπιακά Έργα των Αθηνών ανταποκρίνονταν στην απαίτηση για μια ισορροπία μεταξύ του Ιδεατού και Πραγματικού που διαφύλαξε τη συλλογική ταυτότητα του ελληνικού κράτους με ένα νέο τρόπο: με την *υπέρβαση* του μέτρου. Σε μια πλέον ετερογενή ελληνική κοινωνία το αποτέλεσμα μιας από κοινού συναίνεσης μεταξύ Ιδεατού και Πραγματικού ήταν η *υπέρβαση*¹⁹.

Ο ημερήσιος Τύπος σημείωσε το καλοκαίρι του 2004: απαιτούνται συνέχεια οράματα που θα θέτουν νέους εθνικούς στόχους και θα κρατούν σε κινητοποίηση τις δυνάμεις του Ελληνισμού.²⁰ Ταυτόχρονα, την περίοδο πριν από τους Ολυμπιακούς Αγώνες γράφθηκε στον ημερήσιο Τύπο. «Η επαναφορά των Ολυμπιακών Αγώνων στο μέτρο και την αρμονία που τους αρμόζει και η εγκατάλειψη του κερδοσκοπικού γιγαντισμού τους ήταν οι επαγ-

γελίες της κυβέρνησης όταν η Αθήνα επελέγη ως διοργανώτρια πόλη». Δυστυχώς, όταν ήρθε η ώρα της πράξης, οι υποσχέσεις ξεχάστηκαν και οι επιλογές σφραγίστηκαν από έργα που φέρουν το στίγμα της μεγαλομανίας, της επίδειξης και της άνευ λόγου πολυτέλειας.²¹

Η πολιτική ως ιδεολογία και ως έλεγχος του χώρου μπορεί να παρέχει τόσο το λόγο, όπως και τα αντικείμενα της ταύτισης του συνόλου. Το δομημένο περιβάλλον είναι το πρώτο που αντικατοπτρίζει, αλλά και διαμορφώνει, συλλογικές ταυτότητες και συμπεριφορές. Ζήτημα ζωτικό για τη συλλογική ταυτότητα των Ελλήνων παραμένει πάντα η ισορροπία του συσχετισμού του Ιδεατού με το Πραγματικό και ένα αίτημα για ομοφωνία που επηρεάζει και αντανακλά την ισορροπία αυτή. Κεντρικές πολιτικές αποφάσεις, με πειστικούς στόχους και διαχείριση του χώρου από ευυπόληπτους ειδικούς, μπορούν να καλύψουν την ανενεργή και υποσυνείδητη απαίτηση των Ελλήνων για ομοφωνία. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι αν αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι χαίρουν ευρύτερης εκτίμησης από το κοινωνικό σύνολο, οι κανόνες του χωροταξικού και αρχιτεκτονικού επαγγέλματος δύναται να οργανώνουν και να ανακόψουν μια αυτόματη μετάδοση των εσωτερικών διαμαχών στο χώρο, η οποία μέσω μιας προβολής ταύτισης επαυξάνει την αίσθηση τη συγκρουσιακή. Η αυθεντία του ειδικού παρέχει το δικό του συντακτικό χωρικής οργάνωσης και παρέχει εύφορο έδαφος για

συμφιλίωση. Και η πολιτική του χώρου, με ή χωρίς τη συμβολή των ειδικών, οφείλει να παράγει τέτοια αποτελέσματα συμφιλίωσης προς όφελος της συλλογικής ταυτότητας και εθνικής ή συλλογικής αυτοσυνείδησης. Με την ανάπτυξη του ζητήματος του Πραγματικού και Ιδεατού ελπίζω να διερευνηθούν σκέψεις και προοπτικές που θα δώσουν δημιουργικές διεξόδους στην παρούσα κρίσιμη καμπή.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το παρόν κείμενο αποτελεί περίληψη αδημοσίευτης έρευνας σε εξέλιξη που ξεκίνησε με την Stanley J. Seeger Visiting Fellowship in Research στο Πανεπιστήμιο Princeton το χειμερινό εξάμηνο 2004, και της οποίας περίληψη ανακοινώθηκε σε τρεις ομιλίες: στα Πανεπιστήμια Princeton και Yale των ΗΠΑ τον Νοέμβριο του 2004, και στο εικοστό πρώτο διεθνές συμπόσιο της Modern Greek Studies Association/MGSA 'Greek Worlds, Transnationalism, Globalization', 15-17 Οκτωβρίου 2009, Βανκούβερ Καναδά. Η μελέτη αυτή συνεισέφερε στη διαμόρφωση των δράσεων ΑΑΟ, των οποίων η γράφουσα έχει τη σύλληψη και επιμέλεια, και ιδιαίτερα στη διαμόρφωση των δράσεων 'Αθήνα Εδώ και Τώρα' στο κέντρο της Αθήνας το Μάρτιο και Μάιο του 2011, Athens Art Week, ΥΠ.ΠΟ.Τ. (www.project.org)
2. Charles Tuckerman (Πρέσβης των Η.Π.Α. στην Ελλάδα, 1867-74), *Greeks of Today*, New York: Putnam, 1872, 36.
3. M. Christine Boyer, *The City of Collective Memory. Its Historical Imagery and Architectural Entertainment*. Cambridge and London: The MIT Press, 1994, 151.
4. «Τα κτίρια της Σπάρτης όφειλαν να είναι απλά, όπως εκείνα της αρχαίας Σπάρτης και σύμφωνα με τους περιορισμένους πόρους του νέου κράτους», Σπύρος Λουκάτος, *Έγγραφα ανακτίσεως της αρχαίας Σπάρτης*

συνεδρίου των Λακωνικών σπουδών, Σπάρτη-Γύθειο, 7-11 Οκτωβρίου 1977. Αθήνα: 1979, 285-301. «Οι κάτοικοι του Ναυπλίου απαιτούν ρητά ένα εύτακτο σχέδιο για την πόλη τους» Βασίλης Ντοροβίνης, *Ο σχεδιασμός του Ναυπλίου κατά την Καποδιστριακή περίοδο (1928-33)*, στο *Νεοελληνική πόλη*, τεύχος 1, 295. Μετάφρασή μου από τα αγγλικά από Eleni Bastea, *The creation of modern Athens: planning the myth*, Cambridge and Νέα Υόρκη: Cambridge University Press, 2000, 48-49.

5. «Η λευκή πρωτεύουσα», *Εθνικός Κήρυξ*, Νέα Υόρκη: Enosis, Μάιος 1920, 20.

6. «Πώς θα γίνουν αι Αθήναι η ωραιότερα πόλις του κόσμου», *Εθνικός Κήρυξ*, Νέα Υόρκη: Enosis, Φεβρουάριος 1919, 12-13.

7. Eleni Bastea, *The creation of modern Athens*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 181-2.

8. Η προβολή είναι η εξωτερίκευση μιας εσωτερικής κατάστασης και η απόδοσή της σε ένα άλλο υποκείμενο. James Grotstein, *Splitting and Projective Identification*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο: Jason Aronson, 1981. Βλέπε ακόμα Sándor Ferenczi, «Introjection and Transference», στο *Contributions to Psycho-Analysis*, Boston: Richard G. Badger, 1916.

9. Αθήνα 14, αρ. 1261, 18/10/1845.

10. Αιών, 27/3/1858.

11. Peter Allen, 'Positive aspects of Greek urbanization: The case of Athens by 1980,' *Ekistics*, Vol. 53, Number 318/319, May/June-July/August 1986, 187.

12. Ταχυδρόμος no. 487, 8/10/1963. Μια διαφωτιστική για εδών ερμηνεία του τερατώδους είναι η έννοια της ασχήμιας όπως την ανέλυσε ο Mark Cousins σε τρία άρθρα του με τίτλο *The Ugly*. AA files, Part I Autumn 1994: 28, 61-64, Part II Summer 1995: 29, 3-6, Part III Autumn 1995: 30, 65-68.

13. Ο Κώστας Η. Μπίρης (*Αι Αθήναι*. Αθήνα: Μέλισσα, 1995, 298) αναφέρει ότι το 1917 διαταράχθηκε απότομα η ως τότε ήρεμη όψη της πλατείας Συντάγματος με την ανέγερση σκελετού από μπετόν αρμέ της οικοδομής Γιάνναρου, ύψους 7 ορόφων, επί της γωνίας των οδών Όθωνος και Φιλελλίνων. Ο υπουργός της Συγκοινωνίας Αλ. Παπαναστασίου, συμμεριζόμενος τη γενική κατακραυγή που γέννησε το κρούσμα εκείνο, προκάλεσε τη ψήφιση του νόμου 858 της 6.9.1917 δια του οποίου θεσπίστηκε η μέσω διαταγμάτων ρύθμιση των υψών των κτιρίων. Έτσι με βασιλικό διάταγμα της 27.11.1919 ορίστηκε ως ανώτατο επιτρεπόμενο ύψος τα 22 μ., ενώ με επόμενο διάταγμα του Αυγούστου του 1922 ορίστηκε τα 26 μ.

14. Spyros Melas 'Each block a city,' *Athens News* 11/26/1958.

15. Εδώ αναφέρομαι στην Ψυχαναγκαστική Επανάληψη κατά τον Max Stern. Η Επανάληψη αυτή απαντάται σε ανθρώπους που είχαν σοβαρά ατυχήματα και συχνά βλέπουν όνειρα που τους επαναφέρουν στην κατάσταση του ατυχήματος, ξυπνώντας έτσι με τρόμο. Η Επανάληψη υπηρετεί μια παρόρμηση να επεξεργαστούν μια νοητική εμπειρία για να μπορέσουν να κυριαρχήσουν πάνω σ' αυτή. Η Επανάληψη διδάσκει ένα μάθημα που δεν έχει ακόμα αφομοιωθεί και υπήρξε το αίτιο του ατυχήματος. Max Stern, *Repetition and Trauma. Towards a Teleonomic Theory of Psychoanalysis*, Hillsdale: The Analytic Press, 1988, 95.

16. Julia Kristeva, 'The Abjection of Self' στο *Powers of Horror*, New York: Columbia University Press, 1980. Η υποσημείωση έχει αντληθεί από *The Portable Kristeva*, Kelly Oliver (ed.), New York: Columbia University Press, 1997, 232.

17. Η κατάλυση των ορίων μεταξύ του εσωτερικού κόσμου και εξωτερικής πραγματικότητας δημιουργεί ένα *ενδιάμεσο ή μεταβατικό πεδίο*, για την ακρίβεια μια ενδιάμεση περιοχή της εμπειρίας πέραν της αντικειμενικής και υποκειμενικής πραγματικότητας, στην οποία συνεισφέρουν και η εσωτερική ζωή και η εξωτερική πραγματικότητα. Donald W. Winnicott, *Playing and Reality*, London, New York: Routledge, 1991, 58.

18. Σύμφωνα με τον Φρόντ, ένα εξωτερικό αντικείμενο ενοποιεί τα διακριτά Εγώ διαφορετικών υποκειμένων με το να τοποθετείται εκεί που πολλά διαφορετικά Ιδεώδη Εγώ συγκλίνουν. Σίγκμουντ Φρόντ, 'Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του Εγώ', Αθήνα: Επίκουρος, 1994, 74.
19. Περισσότερα έχουν γραφεί στο άρθρο της γράφουσας 'Όταν τα Ολυμπιακά φώτα σβήνουν'. Η *Καθημερινή*, 26/08/2005, 15
20. Ν. Μελέτης 'Η Ελλάδα έδειξε την αξία της,' *Έθνος* 30/8/2004
21. 'Υπαγορευμένα έργα' Η *Καθημερινή* 17/2/2004

[Φωτεινή Τσαλίκου]

Η καθολική αυτή κρίση που ζούμε είναι και μια κρίση της σκέψης, του στοχασμού, αλλά και μια κρίση του ψυχισμού μας. Θα μπορούσα να ονομάσω την εποχή αυτή σαν την εποχή μιας άγριας μελαγχολίας. Ένα παράξενο μίγμα οργής και θλίψης μας κατακλύζει και από τη μια στιγμή στην άλλη καταρρέουν οι βεβαιότητες μιας ζωής. Αλλάζει ο τρόπος πρόσληψης του εαυτού μας, του άλλου, αλλάζει ο τρόπος που σκεφτόμαστε, που ονειρευόμαστε, θα έλεγα ακόμα και αυτός ο τρόπος που φοβόμαστε αλλάζει.

Έρχεται στο νου μου αυτό το συγκλονιστικό μήνυμα που φώναζαν οι μαθητές τον περίφημο Δεκέμβριο του 2008 στους δρόμους, δύο χρόνια πριν: «Φοβάμαι να γίνω 28 χρονών». Τώρα το σύνθημα αυτό νομίζω ότι αγγίζει όλες τις ηλικίες. Δύο χρόνια μετά δηλαδή ο φόβος αυτός, ο φόβος της επόμενης ημέρας, αφορά λίγο πολύ όλους, όλες τις πληθυσμιακές ομάδες.

Αυτός ο φόβος θεωρώ ότι παγώνει όχι μόνο το συναίσθημα αλλά και την ίδια τη διαδικασία της σκέψης. Οι πα-

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΕΣΗΕΑ

ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΝΟΗΣΗ

Εκδήλωση - Ημερίδα 11.04.2011

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΕΣΗΕΑ

ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΝΟΗΣΗ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΚΔΗΛΩΣΗΣ-ΗΜΕΡΙΔΑΣ
11 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2011

Κρίση και διάνοση
© 2011 Μορφωτικό Ίδρυμα της ΕΣΗΕΑ

Κεντρική Διεύθυνση
ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΕΣΗΕΑ
Ακαδημίας 20, 106 71 Αθήνα
Τ. 210 3675 400, 210 3675 430
<http://www.esiea.gr>
e-mail: morfotiko@esiea.gr

ΕΚΔΟΣΗ
ΜΟΡΦΩΤΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ
ΤΗΣ ΕΣΗΕΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ

- 13 Πάνος Σόμπολος
15 Ρούλης Κοκελίδης
19 Γιώργος Μωραϊτίνης
23 Φανή Πετραλιά

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

- 29 Γιάννης Βαρουφάκης
39 Κώστας Βεργόπουλος
49 Μαρία Ευθυμίου
53 Γιώργος Λαζόγκας
61 Χρήστος Μασσαλάς
67 Θάνος Στ. Μικρούτσικος
75 Παντελής Μπουκάλας
85 Βασίλης Παπαβασιλείου
91 Σάββας Ρομπόλης
103 Λίνα Στεργίου
121 Φωτεινή Τσαλίκογλου
125 Κωνσταντίνος Τσουκαλάς